

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Թիֆլիս, 10 մայիսի

ԵՌԵՎԱՆԻ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԻՆ ԸՆԿԵՐՈՋՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Անցեալ յուսար ամսին, իր մասնակցութեամբ կ'ընկերէր Քաւարի Միտոպոստոյ Յ. Գալստիսի — իմաստասիր արշաւանքի մարտիկներէն մէկը։

Արժէ ժամանակ առ ժամանակ վերադարձել ժողով անցնելու, ուր սինտայի պատկերներն նման, երևան են զայն հայ ժողովրդի լաւագոյն զաւակները, ներառում են ժողովրդի ազատութեան գործին, անձնագործութեան սրանչիլի օրինակներ տալիս ու... թողու՛մ մոռացութեան փոշու տակ։

Եւ որքան շատ է դրանց թիւը։ Մեր եկեղեցին մի յատուկ օր ունի, որ տօնում է «յայտից և անյայտից» տօնը. այդտեղ յիշատակում են ազգի, եկեղեցու համար իրենց կեանքը զոհարող յայտնի և անյայտ հոգիների անունները։ Նրախտագիտութեան մի սրբազան ակտ է դաւ Հայ աշխարհիկ կեանքը, այդ տարրական, հասնում երախտագիտական պարտքն տն-գամ զլուում է իր զաղափարական մեծ ու փոքր զաւակներին, որոնք կեանքը զոհարելու գնով, արդէն անցել են զաղափարի այդ կարմիր ճանապարհը ու նրանցից շատերն ընկել այդ ճամբին։ Յայտնի և անյայտ հերոսներն յիշատակը տօնելու մշտական սովորութիւն մտնել մեր՝ այսպէս ասած, ազգային տօներէ շարքը՝ անհրաժեշտ է մանաւանդ այժմ, երբ մեր նոր սերունդը զուրկ է նախորդ սերնդի թափ ու եռանդից, ներքին կրակից, տոգորւածութիւնից և զոհարելու ընդունակութիւնից։ Դուցէ՛ դա իման դառնար այժման ճապաղ ու անգոյն սերնդի համար։

1892 թականն էր Քաւարի Լիւաւա թաղի հայ կեանքը կերպարանափո-խութեան խորումի տառջին շրջանն էր ապրում։ Կովկասից եկած մի խումբ գործիկներ՝ ընկնա՛ն Դաւիթի գեղա-վարութեամբ, իրենց ձեռքն էին առել Լիւաւայի հայ հասարակական գործերը։ — զարդ, թատրոն, կերպնկերպար-չարքը հասարակարծիքի համար, ժո-ղովրդական ձրի դասաստութիւններ, կանանց, կրթափորց, ընթերցասիրաց ընկերութիւնների կազմակերպում և այլն... Բացի այդ ինչպէ՛ս հասարակա-կան գործունէութիւնից, խմբակն ու-նէր նաև անհատական գործունէութիւն, որ ներկած էր բացառապէս տանկա-կան եղբորն օգնելու զաղափարին։ Պէտք էր տեսնել, թէ ինչպիսի ոգե-րութեամբ էր համակած խումբը, ինչ-պիսի ընկերական համերաշխութեամբ ու մտերմութեամբ էր աղագրած, ինչպիսի ներգաշնակ, օրինակելի կար-գապահութեամբ էր լծւել այդ սուրբ զաղափարին։

Քաւարի այդ խմբակը՝ առաջապա-հն էր մի կազմակերպութեան, որն ապագայում ճիշդագուցակով, անգլին ծաւալ պիտի ստանար։

Դպրոցը միջոցներից զուրկ էր, դրա համար էլ հոգաբարձութիւնը պարզա-պէս յայտարարեց. — Երկուսի դպրոցի ինքն ըստ ծանուցելու՝ 4—500 աշա-կերտութիւններով պէտք է կառավարել 580 պարսկ. թումանով (թումանը 1 ու 75 կոպ.)։ Եւ Յոնան Դաւիթանը, ընկերների համաձայնութեամբ, զըզ-րոցն՝ այսպէս ասած, կապալով վերց-րեց 580 թումանով, ուր դասաւան-դում էին ութ ուսուցիչներ։ Ուսուց-չական ուժերն ողորմելիութիւնը և մեր աղերանց զոհարելութեան որակը ընդունելու համար, հարկաւոր է յիշել, որ բացի իրենց անձնական ապրու-ստից, դպրոցի ծառաների, աղքատ ա-շակերտների զրկնական պիտոյքների հաշիւայնութիւն, իրենց շատ սեղմ իրիշխէից պէտք էր մաս հանել նաև կազմակերպութեան անհրաժեշտ ծախ-սերի համար. — ապրանքի տեղափո-խութիւն, ճանապարհորդութիւն, ոչ-ուսուցիչ ընկերների և արհեստաւոր-ների ապրուստ և այլն...

Համեմատելով ներկայումս չափեր-աւոր զաղափարականների ստացած ուժերի հետ, այստեղ, է որ պէտք է բացականչել. — Ա՛հ, ԵՄԱՆ ԱՅՈՒՆ ԵՄ ՆԱՄԵ ՎՐԵՄՅԱՆ... Սակայն անցնենք իմ խեղճ Միտոպոստ։

1893 թ.ի ամառը, Միտոպոստ Տէր-Գալստիսին աւարտելով Գեորգեան ծննդաբան դասարանական ընթացքը, վերադարձաւ իր հայրենի գաղաքը —

Քաւարի։ Լինելով հարուստ վաճառա-կան տան զաւակ, նա արհամարհեց վաճառականի ազանով ու փափուկ կեանքը, առանց տառանդութեան, զրկա-րաց ընդունեց մեր սիրելի Դաւիթի առաջարկը (որն այն ժամանակ Քաւ-արի Լիւաւա թաղի զարդն էր)։ Դա-ւիթը, տակաւին անյայտ ուսուցիչ էր) և միացաւ ուսուցչական խմբին։

«Տկլոր ազգաօգնիչներ» այն ժամա-նակայ արհամարհելի խմբակը զար-ձաւ նրա իղջալը, սիրոյ և մանրմու-թեան առարկան, նրա վառվռուն հո-գով աշխարհը։ Առաջին իսկ օրերից Միտոպոստը զարձաւ մեր լաւ ընկերո-ւնց մէկը, որ պատրաստ էր զո՛ւ բե-րելու ամեն ինչ, որ թանկ է այս աշխարհում մարդ արարածի համար։

Նա օր ու գիշեր մեզ հետ էր անց-կացնում, մեր աղքատիկ, շատ անգամ ցամաք հաց ու պանիրը վախճում և մեր երախտագիտութեան տակ քնում մերի գետնին։

Ափսոս, սակայն, որ տարին չբոլոր-ւած՝ Միտոպոստը զո՛ւ գնաց իր անփու-ր թիւիւնից առաջացած մի զօրախո-թիւրիւնով։ Թողեց զարգացող, զար-հետ միտային նաև մեր շրջանն ու Քաւարի, զուրկն առաւ, հետագա Քաւարից, գնաց Լազիկի իրենց ա-ռաքական առնը քաղք զալու մինչև 1897 թ.ի գարունը։ 1897 թ.ի մայիս ամիսը հաղազիւստ ողբերգութեան մի շրջան էր Քաւարիում։ Տննդային հ-ռանդով առաջ էր տարւում Արտաւազի պատրաստութիւնը։ Թիֆլիսից սկսած մինչև Սալմաստին կից Դաւիթանը լեռներ, Դերիկի միջոցով, ներ-շնչած էր մէկ զաղափարով։ Պատ-րաստւել, մինչ այն մեզումս չտեսնե-լած ոյծերով արշաւել սահմանից այն կողմը — իմաստասիր և պատեհի Մարգի-կ ցեղը։

Արշաւանքի միտքը յղացել էր Քրիս-տոփոր, իսկ նրան հոգի ու մարմին տուողը, նրա իրագործողը՝ Դաւիթն էր։ Բոլոր մեծ ու փոքր ընկերները զբաղւած էին նոյն խնդրով. ամեն մէ-կը լծւել էր պատրաստութիւնն արա-դացնելու գործին։ Անդրկովկասի հայա-բնակ մեծ ու փոքր բաղաձերբը, զիւ-ղերը, Պարսկաստանի Ատրպատականը, բոլորն էլ ներկայացուցիչներ ունէին արշաւախմբի մէջ։ Մինչև այդ խուլ, անապարհը Պարսկաստանի հարաւ-անգամ — Լազիկին ու Քհնդանը, Սա-հանն ու Համադանը — նոյնպէս արձա-դանք տւին իմաստասիր Արշաւանքին։ Մինչև մայիսի վերջը Սալմաստում հաւաքւել էին շուրջ 250 հայդուկներ զանազան խաւերից։ Այնտեղ էր ար-դէն և Դաւիթը։ Իր երկաթէ կամբով զեկավարում էր նա պատրաստութիւն-ները։ Յաղթելով մի շարք ներքին ու արտաքին խռնչումների, զուլս բերեց Արշաւանքը։ Չլինէր Դաւիթի երկաթէ կամբը, նրա տոկոսութիւնը՝ գուցէ զուրկ չգար Արշաւանքը։

Իմաստասիրութեան այդ գեղեցիկ օ-րերին, յանկարծ Սալմաստի Դաւաթը զիւղում յայտնւեց մեր Միտոպոստը, Քաւ-արի «նորընծան», որի ոգեղութեան կարճատև օրերը մոռացնելու համար մեր շրջանից հեռանալով, էլին նոյն խնդրին էր ժպտը շարունակ շրջաններին։ Ենթ էր լաւ պատրաստութեամբ, սեփական զենքով, ձիով և մօտ 40 սակի զրա-մազլիկով, որ այն ժամանակ մեծ պը-լիւս էր գործի համար։ Միտոպոստ միտ-ցել էին նաև մի երկու պարկաւայ երիտասարդներ, որոնցից Սաղաթէլ-Խանը, զո՛ւ գնաց Արշաւանքի նահան-ջի ժամանակ։

Միտոպոստ մտաւ Դաւիթի յիմնա-կում եղած այսպէս անաւանտ՝ «Ոսկի տառնակի» մէջ, ուր տեղ ունէին գիթ-Քաթոնը, թուրքիկ-Գեորգը, ը-միշէլ Միթթարը, Կրետցիկ, Սուրբա-նանը, Քաւարայի «հերոս» Արշաւը և տղերքի զորդը։

Արշաւանքի մարտամաները շատե-րին արդէն յայտնի են։ Միջ մեռած է աւելցան, որ իմաստասիր Միտոպոստը, որպէս հայդուկ, ոչնչով պակաս չեղաւ հին հայդուկներից։

Լաւ ընկեր էր նա, չիտակ մարդ, անհույս կամքի ու անսահման եռան-դի տէր։ Տարբեր միջավայրը նետեց նրան վաճառականների շարքը, ուր նա չմտադաւ հասարակական գոր-ծունէութեան՝ որպէս հոգաբարձու ու թեմական խորհրդի անդամ։ Այդ աս-պարէզներու անգամ, նա աշխէ՛ր էր ընկնում իր շխտականութեամբ, իր ե-

ռանդով ու զրամական զոհարելու-թեամբ։

Յարգանք բեզ, իմաստասիր ընկեր, Յարգանք բեզ ու ըր պաշտած զաղափարին։

Տար-Հաս

„ՀՈՐԻՋՈՆԻ“ ԹՂԹԱԿՑՆԵՐԻՑ

ԿՈՆՏՐՈԼ ՄԱՐՄԻՆ

Թիֆլիս, 25 ապրիլ

Հովանաւոր պիտութիւնների Պարս-կաստանի հետ ունեցած բանակցու-թիւնները Ֆինանսական աշակցու-թեան վերաբերմամբ այն արդիւնքն ունեցաւ, որ վաղուց սպասւած կոնտ-րոլ մարմինը հաստատուեց։ Նախագահ-ունենալով գահաձապէս Հէյնուսիսին, մարմին անգամներն են ուսուցիչա-կան մի-մի և պարսիկ կառավարու-թեան երկու ներկայացուցիչներ։ Այ-սուհետեւ Պարսկաստանի բոլոր զրա-մական գործառնութիւններն այս մարմինը ընդունեց ըստից պիտի անց-նեն և առանց նրա գիտութեան ոչ մի ծախք չպիտի լինի։ Սա համարեալ այն զրութեանն է վերադարձնում ինչ որ զրութիւն ունէր Միտոպոստ գահաձապ-տութեան օրով։ Այն ժամանակ երկրի տէրն ամենակարող Միտոպոստ էր հա-մարում, այժմ նրա տեղը պիտի բռնի նրանից աւելի ուժեղ ազդեցութիւն ունեցող մարմինը։

Կոնտրոլի հաստատման փոխարէն երկու պիտութիւնները խոստացել են կրկնապատկել Պարսկաստանին տրե-լիք նպաստը, որը յառաջիկայ ամս-ւանից, հաւանականաբար 300 հազար Քաւարի կը բարձրանայ։ Ի նկատի առնելով ֆինանսական այն տագնապը, որ խիստ կեղծով ճնշում է կառավա-րութեան, անկասկած է, որ վերջին գումարը ևս բաւարարութիւն է ի տայ եղած անհրաժեշտ պահանջներին և չի ծածկի ընթացիկ ծախքերը։

Նիւթական գործիւնը մասամբ կարգաւորուեց բացի, կառավարու-թեան հաւան մատուցութիւններից մէկն էլ երկրի անգործութեան հարցն է։ Յախոնակաւ և ամեն պայմանե-րում էլ անսպաս աւազակախմբերը ներկայումս աւելի ծաւալւելու նշան-ներ են ցոյց տալիս։ Ամեն մի օր կամ նորաւոր աւազակութիւնների մայրն է լուր ստացում կամ այդ առթիւ ըողորներն են հասնում։ Դու-Սուլթա-նաբազ, Դու-Սուլթան, Եզը-Սուլթան և այլ ուղիներն այնքան վտանգաւ-ծ են, որ երկրի են կրում Բոյնիսի պատաներն ուղարկելու, իսկ Բոյնիսի-դի, Չանշանի, Գիւրգիստանի շրջա-նները և այլ վայրերը շարունակական յարձակումների են ենթարկւած կամ ենթարկուած են յարձակումների։ Նրանք և աւազակախմբեր կողմից։

Վերջին կարգի յարձակումների դէմն առնելու համար կառավարութիւնը խիստ հրահանգներ է տալիս տեղա-կան իշխանութիւններին, որոնք յետոյ տեղեկացնում են, որ ոյծեր են պատ-րաստում աւազակախմբերից ու պիտու-իւր և համար կառավարութիւնը այդ առթիւ կազմած յատուկ յանձա-խմբի կարծիքները բաժանելով, կանգ է առել զարաստանները վերակազմե-լու տեսակետի վրայ։

Մինչև ժամադարմիտի կազմու-թիւնը իրեն ճանապարհներէ պահա-կախմբեր, ներկայումս էին տեղա-կան զինւած ձիաւոր ոյծերը, որոնք թափառական ցեղերից լինելով, աւա-զակախմբերի պակաս իրենց էին լը-րացնում կամ գաղտնի կապեր էին պահում նրանց հետ։ Ժամադարմիտին նրանց ապագիւղից զուրա քշել։

Բայց որովհետեւ այժման տրամա-դրութիւնը դէմ է այսպէս ասած, ա-րաստաւորւած ժամադարմիտի, ուս-տի հերթը զարաստաններին է, որ իրենց նախկին տեղը գրաւեն՝ ձեռք ձգելով ժամադարմիտի փոխարէն ուղիները պահպանութեան գործը, որ նուազ ծախք է պահանջելու կառավա-րութիւնից։

Առաջարկում է կազմել զարաստան պահակախմբեր, խառնաշէն Պարսա-խին մի հոգու հաշւով—4200 հոգի— և ապա նրանց ամսական 12 թուման ուժիկ միտային։ Տարեկան բիւջէն ներ-քայացւած է 640 հազար թումանի մօտ, որ մի բանի անգամ պակաս է ժամադարմիտի բիւջէից։

Վերջինիս—որ այժմ Անիէ է կոչ-ւում—բիւջէն ևս կրճատւած է և ու-ճիկները պակասեցւած։ Այդ առթիւ բողոքներ են եղել, բայց ապաքինւ-Այլն ոչ առաջալ վերաբերմունքը և ոչ էլ շեւս հոգաւորութիւնը կալ ղեպի-Անիէն, որը կարծես թէ բիւ-բիւ-անուշադրութեան մատնելով պիտի հարկ և լուծի զարաստանների և կազակների մէջ։

Այս կարգի լուծում արդէն տեղի է ունեցել Քաւարում, որտեղի ժա-նադարմիտը մտել են կազակները։ Բիւ-զայի մէջ։

Թում է, թէ այդ մի ընդհանուր ձե-կը ստանալ և ժամադարմիտին բոլոր-վին կը բայցալի։

Կառավարութեան կարգադրութեամբ արձակւելին նաև այն բախտաբ-ձիաւորները, որոնք ուժիկ ստանալով աւարաբաղադրուեցին Թուման, Նրանց պահելու ուղղութեամբ եղած միջոց-դրութիւններն ոչ մի արդիւնք չտուե-ցան։ 400 հոգին անցեալ օրն իրենց բնա-գաւառը մեկնեցին։ Այս հանգամանքը բախտաբաղադրելի ազդեցութեան ան-մաս խոշոր փաստերից մէկը կարելի է համարել։ Նրանք իրենց վերջին բ-թացքի պատճառով զրկւեցին Սպա-հանի, Եզի, Քերմանի իշխանութիւն-ներից։ Մի ժամանակ ամբողջ Պարս-կաստանում տիրապետող դիրք ունե-ցող և նրա քաղաքականութեան դե-կավար հանգիստող բախտաբաղի ներկայումս յետին շարքերն ընկան։

Նրանց փոխարէն քաղաքական ա-սպարէզ իշխան երեւմի նրանց հակառա-կող զաւադայինները, որոնք, հակառակ իրենց մեծագոր լինելուն (60 հազար հարցանակի), միշտ էլ ինքնամոփոփ և անգոյն մի գրութիւն էին պահել։

Այժմ, ոչ այնքան Երազի դե-քերը, որքան անգլիական միտոպոստ են նրանց հրապարակ հանել։ Մի-րա-պէ անգամ չպիտի կասկածել, որ սրանք էլ բախտաբաղիներն պէս այն-քան կը հովանաւորեն անգլիացիին-րից, որքան այդ անհրաժեշտ կը լինի սրանց շահերի տեսակետից։ Հենց այ-լաների նոր դասաւորութեան շնորհի-մի նոր քաղաքականութիւն կ'ը-դգրեն անգլիացիները, մնալով կը թողնեն նաև զաւադայիններին։ Բայց թողնե՛լ այդ։

Ներկայումս այդ ցեղը իր ցեղապի-Սովլէթ Դովլետով տիրապետող դիրք է բռնել։ Յարսի նահանգում։ Յեղապաշ-Երազ է եկել և Դաւաթի որդու հետ կարգի վրայ է հասնում և հակառակու-նեցին պատիժներ է ենթարկում։ Ձեռ-բակաւած ու բախտաբաղի գերմանա-ֆինները, ժամադարմիտ ու նրանց դե-կավար շէշազի սպանելը հարցաքնն-նութեան են ենթարկւում։ Թէ ի՞նչ արդիւնք կը տայ քննութիւնը, և տեսնենք շուտով։

Սովլէթի ձիաւորները որքան մե-ծապաշտում և շրջապաշտում և «կարգ են պահանում»։ Վայրենի, թափառա-կան ձիաւորներ են... Կարգի պահա-նութիւն, որքան համապատասխանում են Դաւաթի այս երկրում ամեն մի բան էլ ճիշտ նոյն ինքնակառու-թիւնն է ունեցել...

Այնուամենայնիւ Յարսի նահանգը դեռ չի հանգստացել։ Յեղապաշտներից Դաւաթար-Սովլէթներն շարունակում է ըմբոստ դիրք բռնել ոչ միայն կա-ռավարութեան դէմ, այլ և անգլիա-կան ոյծերի։ Վերջինիս մի զորամեծ-Չէնարէն է գնացել ու բանակել։ Այ-վայրին մօտիկ Չանգըթաթի ազգա-րանկութիւնը, կանանց ու երեխանե-րին լեռներն ուղարկելով, նախապա-րաստում է դիմադրելու, եթէ զորք առաջ անցնի։

Շուրջով տարածւած լուրերի համա-մեմատ, Երազում վերջերս դաւադրե-կան մի կազմակերպութիւն է բացւել, որ նպատակ ունէր կրկին մի յեղա-շում առաջ բերել։ Դաւադրութիւնը կազմելիս են եղել գերմանաֆիլ տար-րերը, որոնք յարաբերութեան մէջ են եղել ի թիւս այլոց նաև մայրաքա-ղաքի որոշ անհատներին հետ։

Կարծողներ կան, որ բացւած այդ դաւադրութեան հետեւնեցով է, որ մի-ջանի օր առաջ կառաւարութեան ձեռ-ժեղ պահակի հակադրութեամբ իր հայ-րենիք՝ Խորասան քաղաքից Մալքը Շուարան, գերմանաֆիլ օրգան-ւում Բընզաթ խմբադաւաղեց և թղ-գեցիկ հակառակ պրոպագանդաւ։

Այս հանգամանքը ցոյց է տալիս, որ գերմանաֆիլ տրամադրութիւնը դեռ բոլորովին չի մեղմ ազդեցութեան մէջ։ Նա կենդանութեան նշաններ է ցոյց տալիս այն ամեն դէպքում, երբ թիւրք զորքը Քերմանից շրջանում որդ գործունէութեան է ձեռնարկում։ Այդպէս էր և վերջերս։ Թըքական մի զորաստիւ—ստաւադրապէս 10 հազար կանոնաւոր և անկանոն զորք—հրե-լ լեռնային թիւրքներով և երկու գնդա-ցիւղով, զարուգի ճանապարհով փոք-ձում է Դարանի թիւրքներն անցնել։ Լնդհարումից յետոյ, ուստական զորքը փախուստի է մատնւում հակառակը՝ դիւ, մեծ կորուստների պատճառով։ Գնացնում գնդապիւրները և գրաւում թիւրքաթիւրքը։ Դրանից յետոյ ուստա-կան զորքը զրաւում է Դարանի։

Դարանի պարսիկ կառավարութիւ-նից կոնցեսիա է ստացել բեզ-ուստա-

U. R. U. S